

Ахметова Ф. Қ.,
Ғоламхосейнзаде Ғ.

**Қазақ және парсы тілдеріндегі
ортақ сөздер**

Akhmetova F.K.,
Gholamhossein
Gholamhosseinzadeh

**Common words in
Kazakh and Persian**

Ахметова Ф.К.,
Ғоламхосейн Ғоламхосейнзаде

**Общие слова в казахском и
персидском языках**

Бұл мақалада қазақ және парсы тіліндегі ортақ сөздер және олардың шығу тарихы қысқаша зерттелген. Сонымен қатар кірме сөздердің қалыптасу жүйесі және сипаты қарастырылған.

Сонымен қатар мақалада қысқаша ежелгі қарым-қатынастардың даму тарихындағы кейбір сәттерін сипаттайды.

Түйін сөздер: қазақ тілі, парсы тілі, ортақ сөздер.

In this article, the authors examined the general words in Kazakh and Persian languages, and their history of origin. Are presented and examined some issues by borrowing.

The article briefly describes some of the moments of the history of the development of relations in the past.

Key words: Kazakh language, Persian language, common words.

В данной статье авторами были рассмотрены общие слова в казахском и персидском языках и их история возникновения. Представлены и изучены отдельные вопросы по заимствованию.

Также в статье вкратце описаны некоторые моменты истории развития отношений в древности.

Ключевые слова: казахский язык, персидский язык, общие слова.

**ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ПАРСЫ
ТІЛДЕРІНДЕГІ
ОРТАҚ СӨЗДЕР**

Әр халықтың тілі тарихында әртүрлі көріністер мен себертердің болу нәтижесінде өзгерістерге ұшырайтыны мәлім, мәдени, сауда-саттық байланыстар жүйесінде кірме сөздердің енуі тіл заңдылықтарына сәйкес ұғым. Тілге өзге тілдің сөздерінің енуі себебіне ішкі және сыртқы жағдайлар ықпал етеді. Халықтар арасындағы тарихи, саяси-экономикалық, әлеуметтік, мәдени және өндірістік байланыстар нәтижесінде арнайы кейбір өндірістік зат атаулары, ғылыми-техникалық, саяси-экономикалық сөздер мен сөз тіркестері және діни сөздер енуі себеп болған. Ішкі жағдайлар сыртқы жағдайлармен тікелей байланысты. Әр қоғамда бірнеше ұғымды жеткізу мақсатында жан-жақты толық мағынаны жеткізетін бір шетел кірме сөзімен алмастыру қалыптасқан. Басқа тілден енген сөздер кейбір жағдайларда екі тілде де мағыналас, дыбыстық жүйесі шамамен сақталған немесе өзгеріске ұшыраған, синтаксистік және морфологиялық тұрғыда екі тіл заңдылықтарына сәйкес ықшамдалып енген, тілмен тұласа қалыптасқан.

Бұл мақалада қазақ, парсы тілдеріндегі ортақ сөздерді зерттеу нәтижесінде, екі тілге енген кірме сөздердің сипатын қарастыра отырып, тілдің тарихи дамуына әсер болған, тарихи кезеңдерге шолу әдісіне сүйендік.

Заманның әртүрлі дәуірлерінде болған, ел арасындағы тарихи, саяси-әлеуметтік жағдайдар мен мәдени-экономикалық және сауда-саттық байланыстар қазақ тіліне де басқа елдердің тілдерінен жаңа сөздер енген. Бұған негіз болған себепкердің бірі Қазақстан өңірінің «Ұлы жібек жолында» орын алуы. Тарихи деректер бойынша «Ұлы жібек жолы» – Қытайдан Орта Шығыс, Еуропа елдеріне бағыт алған біздің дәуірімізге дейінгі III ғасырда пайда болып, біздің заманымыздың XVI ғасырына дейін қалыптасқан ежелгі керуен жүйесі. «Ұлы жібек жолы» керуен жүйесі, Қазақстан өңірінен өту ара қашықтығы 700 шақырым болған. Ғасырдан ғасырға, жүз жылдап өмір кешкен бұл ежелгі ұлы жолда әртүрлі халықтар ұштасқан, сауда-саттық қарым-қатынастар дамыған. Тарихта аты қалған біздің эрамызға дейінгі IV ғасырда негізі қаланған Отырар қаласы, X-XII ғасырларда «Ұлы жібек жолы керуен жүйесінің» негізгі сауда орталығы болғаны тарихта мәлім. Бұл қала арқылы Иран, Индия, Қытай, Византия және Кавказ елдері арасында керуендер өткен.

Сонымен қатар Ислам дінінің дамуы да Қазақстан және Иранға өз саяси-әлеуметтік ықпалын тигізген. Бұл тарихи кезеңдер қазақ және парсы тілдеріне жаңа сөздердің енуіне әсер еткен. Қазіргі заманда да халықаралық қатынастар: тарихи, саяси-әлеуметтік жағдайдар мен мәдени-экономикалық және сауда-саттық байланыстардың дамуы әр тілдегі сөз қорының толығын әлі де камтуда.

Қазақ, парсы тілдеріндегі ортақ сөздерді зерттеу нәтижесінде екі тілде де Орта Шығыс және Еуропа тілдеріндегі сөздер мен Моңғол, Қытай тілдерінен енген сөздердің қолданыста жүргені және олардың екі тілде де ортақ мағынада қолданылатыны анықталды. Сонымен қатар қазақ тіліндегі парсы сөздері мен парсы тілінде қолданыста жүрген түркі сөздері айқындалды. Араб, Моңғол, Қытай және Еуропа тілдік топтан енген сөздер де айқындалды. Қазақ және парсы тілдеріндегі қолданылып жүрген ортақ кейбір сөздер ерекшеліктері: толық мағынада және жеке қолданыстағы сөз түбірлерінен немесе бір түбір мен екінші тілдің жұрнағынан құралған. Мысалы: кітапхана – «кітап» араб сөзі, «хана» парсы сөзі; чайхана – «чай» қытай сөзі, «хана» парсы сөзі ... т.б., Келесі бір мысал: «хабар» араб сөзі, көртік ұғымда «ахбар» болса және де парсы тілінде де осы мағынада қолданылады, тек қазақ тілінде «хабар» сөзіне әртүрлі жұрнақтар қосылу арқылы көптеген мағыналас сөздер туындайды. Сонымен қатар «ахбар» сөзі негізінде араб және парсы тілдерінде, яғни көптік ұғымда «ахбарлар» мағынасын берсе, қазақ тілінді бұл екі тілдегі «ахбарлар» деген сөзге қосымша араб сөзіндегі келесі «көптік жұрнақтар»; біріншіден – «-ат» көптік жұрнағына қазақ тіліндегі «тар» көптік жұрнағы қосылып, «ақпараттар» мағынада қолданыста жүр, яғни «хабар» сөзіне үш қосымша жұрнақ қосылған. Бірінші: «ахбар» – араб сынық көпше түрі, яғни түбірдегі сөзге, оның ішінде әріптер арасына қосымшы «алеф» немесе басқа әріптердің қосылуы нәтижесінде, түбір сөз көптік мағынаға ауысады; екінші бұл сөздегі көптік жұрнақ «ат» – араб тілінен енген

көптік жұрнақ; үшінші «тар» – қазақ тіліндегі көптік жұрнақ. Екі тілде де қолданыста жүрген араб сөздері екі елдің Ислам дінін қабылдау кезеңдерімен байланысты.

Бұл мақалада қазақ пен парсы тіліндегі ортақ сөздерді зерттеу мақсатында 1999 жылы Алматы қаласында басылып шыққан 50 000 сөздер мен сөз тіркестері жинақталған «Қазақ тілінің сөздігі» қолданылды. Сөздік бойынша екі тілде бүгінгі таңда қолданылып жүрген қазақ тіліндегі сөздердің арасынан, қазақ және парсы тілінде бірдей қолданылатын ортақ сөздер, әліпби жүйесінде жинақталып, мағына жағынан, дыбыстық жүйе тұрғысынан айырмашылықтары қарастырылды. Ортақ сөздердің қолдану өрісін зерттеу нәтижесінде, екі тілде де қолданылатын ортақ сөздер мағына жағынан ортақ, тек кейбір дыбыстық ауытқулар болғаны айқындалды. Мысалы: қазақ тілінде қолданылып жүрген араб сөзі «әдебиет», парсы тілінде «адабиат»; келесі араб сөзі «уағт» – қазақша «уақыт», парсы тілінде «вағт»; немесе келесі араб сөзі «айд» – қазақша «айт», парсыша – «эйд» ... т.б.

Бұл келтірілген мысалдар екі тілдің тілдік заңдылықтарына сәйкес, дыбыстық өзгерістерге ұшырай, бірақ тура мағынада екі тілдің қолданыс аясына енген.

Екі тілдегі ортақ сөздер грамматикалық тұрғыдан көбінесе есім сөздерді құрайды, қазақ және парсы тілінің әр тілдік топқа жатуына қарай және тілдік заңдылықтарға сәйкес грамматикалық тұрғыдан айырмашылығының болуы нәтижесінде, бұл екі тілде бірдей қолданыста жүрген ортақ етістіктер жоқ.

«Тілдік және мәдени ортақтастық негізінде Парсы тілін Қазақстандықтарға үйрету әдісін зерттеу және талдау» атты парсы тілінде жазылған ғылыми жобаның бір тарауы, қазақ пен парсы тіліндегі ортақ сөздерге арналған. Бұл ғылыми жобада қазақ және парсы тілдеріндегі ортақ сөздер қарастырылып, сөздердің тарихи сипатына орай топтастырылған. Төменде қарастырылған сөздердің бір жобасын мысал ретінде ұсынамыз:

خط فارسی	تلفظ قرآنی با الفبای اوانگاری	املائی قرآنی (خط سیریلیک)	
ادبیات	Ādebiet	Әдебиет	1
ادب، آداب،	Ādep	Әдеп	2
یا ادب	Ādeptī	Әдепті	3
با ادبی	Ādeptīlik	Әдептілік	4
عادت	Ādet	Әдет	5
عادل	Ādil	Әділ	6

خط فارسی	تلفظ قزاقی با الفبای آوانگاری	املاى قزاقى (خط سیریلیک)	
تاكسى	Taksi	Такси	1
تانک	Tank	Танк	2
تعرفه	Tariff	Тариф	3
تلویزیون	Televizor	Телевизор	4
تلفن	Telefon	Телефон	5
تونل	Tunnel	Туннель	6

Қорытындылай келе, зерттеу нәтижесінде келесі түйіндемелер жасалды: Екі елдің тарихи тұрғыда мәдени, діни ортақтастығының болуы әсерінен, тарихи, саяси-әлеуметтік жағдайлар мен мәдени-экономикалық жә-

не сауда-саттық байланыстар нәтижесінде екі тілге де енген және екі тілде де бүгінгі таңда күнделікті қолданылып жүрген, ортақ кірме сөздер екі тілдің де сөздік қорының кеңеюіне ықпал еткен.

Әдебиеттер

- 1 Қазақ тілінің түсіндірмелі сөздігі. – Алматы, 1999.
- 2 Қозыбаев М. Қ. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Төрт томдық. – Алматы: Атамұра, 1996.
- 3 Рустемов Л. Сөз жайында сөз. – Алматы: 1988.
- 4 Орыс-қазақ тілі сөздігі. – Алматы, 1951.

References

- 1 Kazak tilinin tusindirmeli sozdigi. – Almaty, 1999.
- 2 Kozybaev M.K. Kazakstan tarihy (kone zamannan buginge deiin). Tort tomdyk. – Almaty: Atamura, 1996.
- 3 Rustemov l. Soz jaiynda soz. – Almaty: 1988.
- 4 Orys-kazak tili sozdigi. – Almaty, 1951.